

การลงทุนมนุษย์ทางปัญญากับการพัฒนา AI ในยุคไทยแลนด์ 5.0*

CREATION OF HUMAN INTELLECTUAL CAPITAL AND THE DEVELOPMENT OF AI IN THE ERA OF THAILAND 5.0

มนตรี สหชัยรุ่งเรือง

Montree Sahachairungrueng

สุรพล สุยะพรหม

Surapol Suyaprom

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: montree.sahachairungrueng@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาการลงทุนมนุษย์ทางปัญญากับการพัฒนา AI ในยุคไทยแลนด์ 5.0 ซึ่งทุนมนุษย์ทางปัญญาเกี่ยวข้องกับความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ทักษะเฉพาะด้าน ความคิดสร้างสรรค์ มีความสำคัญต่อการสร้างมูลค่าให้กับองค์กรไม่น้อยไปกว่าทุนทางการเงินและสินทรัพย์ ดังนั้น องค์กรต้องมุ่งเน้นการลงทุนมนุษย์ ทุนโครงสร้าง และทุนทางสังคม สังคมปัจจุบันเป็นยุคไทยแลนด์ 5.0 กล่าวคือ เป็นยุคที่รวมเอาโลกไซเบอร์ และโลกแห่งความจริงเข้าด้วยกัน โดยมีเทคโนโลยีและ AI เป็นพื้นฐานในการขับเคลื่อน เพื่อสร้างประสบการณ์ไร้รอยต่อและเป็นยุคดิจิทัลที่ทุกคนมีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน การถ่ายโอนและการใช้ข้อมูลมีความรวดเร็วขึ้น ส่วนพุทธิปัญญา พุทธวิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ด้วยหลักไตรสิกขา 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้ดำเนินชีวิตอยู่บนพื้นฐานของความไม่ประมาท มุ่งเน้นการฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้มีความพร้อมต่อการปฏิบัติหน้าที่ โดยให้มีการพัฒนาที่เริ่มจากกาย วาจา ให้เกิดความสงบเรียบร้อย พร้อมรับการพัฒนาด้านจิตใจ ที่มีความตั้งมั่น เข้มแข็ง และช่วยส่งเสริมให้ปัญญาได้ทำงานอย่างอิสระ คล่องแคล่ว สามารถทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และทำให้มนุษย์เป็นองค์กรรวมที่พัฒนาอย่างมีดุลยภาพ ในการนี้ AI ที่เป็นเครื่องจักรที่มีฟังก์ชันที่มีความสามารถในการเข้าใจ เรียนรู้ องค์กรความรู้ต่าง ๆ เช่น การรับรู้ การเรียนรู้ การให้เหตุผล การแก้ปัญหาต่าง ๆ ซึ่งจะต้องมีจริยธรรม คือ สติเป็นตัวนำเป็นสติปัญญาประดิษฐ์ เพราะยุคดิจิทัลนี้เพียงสติปัญญายังไม่เพียงพอ จะต้องเป็นสติปัญญาประดิษฐ์ ถึงจะเป็นเครื่องมือในการสร้างสันติภาพโลก

คำสำคัญ: ทุนมนุษย์ทางปัญญา, การพัฒนา AI, ไทยแลนด์ 5.0

* Received 19 April 2021; Revised 8 May 2021; Accepted 4 June 2021

Abstract

This article has an objective to study the creation of intellectual human capital and the development of AI in the era of Thailand 5.0, in which intellectual human capital is related to knowledge, ability, experience, specialized skills. Creative It is important to create value for an organization no less than financial capital and assets. Therefore, the organization must focus on the creation of human capital, structural capital, and social capital. Society today is Thailand 5.0, that is, it is an era that combines the cyber world and the real world. With technology and AI as the basis for driving To create a seamless experience and a digital age where everyone has equal human dignity. Transfer and use of data are faster. Cognitive part Buddhist method of human resource development with the principle of Sikkha 3, namely, meditation and wisdom in order to live on the basis of negligence Focus on training the body, speech, mind and intelligence to be ready to perform their duties. With development that starts from the body and words to create peace Ready for the development of the mind With a strong determination and help to promote intelligence to work independently, able to enable people to develop integrated. And make human beings a balanced development in this AI is a machine with functions that have the ability to understand, learn, knowledge such as perception, learning, reasoning, problem solving. Various which must have ethics, consciousness is the conductor, is artificial intelligence Because in this digital age, just intelligence is not enough. Must be artificial intelligence To be a tool for creating world peace

Keywords: Intellectual Human Capital, AI Development and Thailand 5.0

บทนำ

ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) ประกอบด้วย ความรู้และความสามารถในการเรียนรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะ ทักษะ (Skills) ประสบการณ์ที่คนสะสมไว้ รวมทั้งความรู้ที่อยู่ในตัวเราที่เรียกว่า Tacit Knowledge ฉะนั้น ทุนมนุษย์เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับ “คน” หรือ “มนุษย์” ในยุคใหม่ที่มองคนว่า เป็นทรัพย์สิน หรือสินทรัพย์ (Assets) ที่สำคัญที่สุดสำหรับทุกองค์กร เป็นทรัพย์สินที่มีค่าแต่มีคุณสมบัติบางอย่างที่แตกต่างจากทรัพย์สินอื่น เพราะความสามารถที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ อันได้แก่ ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่เกิดมาจากมนุษย์ หรือใช้เวลาและเงินในการสร้างเสริม สะสม คงไว้ ทุนมนุษย์ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะการเรียนในโรงเรียนเท่านั้น แต่ทุนมนุษย์ถูกสะสมขึ้นมาหลายทาง เช่น การศึกษา

ประสบการณ์ในการทำงาน การย้ายถิ่นฐาน ประสบการณ์ชีวิต การศึกษาสุขภาพ รวมทั้งการค้นคว้าหาข้อมูลต่าง ๆ สาเหตุที่นักเศรษฐศาสตร์ใช้คำว่า “ทุน” เนื่องจากต้องมีเรื่องของเวลา ความพยายาม เงิน ในการเสริมสร้างทุนมนุษย์ ซึ่งเป็นการลงทุนเช่นเดียวกับการลงทุนปกติ เพื่อให้ได้คืนมาทีหลัง และการได้คืนมาไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในรูปของการคืนทุนเป็นรูปตัวเงินอย่างเดียว

ทุนมนุษย์ในความหมาย คือ ตัวคน หรือพนักงานในองค์กร และยังหมายถึงคุณลักษณะต่าง ๆ รวมถึงความสามารถที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ อันได้แก่ ความรู้ ทักษะ ความสามารถ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดมาจากมนุษย์ผู้นั้น (นิสตากร เวชยานนท์, 2551) สำหรับความหมายของทุนมนุษย์ หมายถึง มิติใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนแนวคิดของการบริหารทรัพยากรบุคคล ให้ดึงความสามารถของคน (Human Competence) ออกมาสร้างมูลค่าเพิ่มของทุนทางปัญญา (Intellectual Capital Value) ในโลกยุค5.0 สิ่งเหล่านี้ กำลังเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล (HRD : Human Resource Development) เพราะบุคลากรในองค์กร ถือว่า เป็นผู้ร่วมลงทุนในองค์กร เพื่อให้องค์กรเติบโตและรับผิดชอบต่อผลการลงทุนอย่างคุ้มค่า (दनัย เทียนพุม, 2553)

การพัฒนาทางปัญญา เป็นการอบรมจิตให้เกิดปัญญา รู้จักใช้เหตุผลนำมาพิจารณา มีความเมตตา เอื้ออาทรต่อกัน รู้จักว่า อะไรควรเว้น ควรทำ มีทัศนคติและค่านิยมที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุตามปัจจัย เป็นท่าทีของจิตที่นำมาซึ่งปัญญา และการทำตามเหตุผล เชื่อในหลักของกรรม จะมีสติสัมปชัญญะในการรับรู้ กำหนดรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง รู้จักพิจารณา เรียกว่า คิดเป็น ตามหลักโยนิโสมนสิการ แปลว่า การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการพัฒนาชีวิตมนุษย์ และจะทำให้มนุษย์เรานั้นมีอิสรภาพพึ่งพาตนเองได้ ชีวิตก็จะมีพัฒนา ด้วยความรุ่งโรจน์ สดใส มีความสุข ความสำเร็จในชีวิต ความเจริญก้าวหน้าทุกประการ การพัฒนาทุนมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา คือ การมีชีวิตที่ประเสริฐ การทำให้มีปัญญารู้ความจริงตามความเป็นจริง พัฒนาตนเองให้มีภพภูมิที่ดีกว่าเดิม พุทธศาสนา มีการบริหารทุนมนุษย์ตลอดเวลา นับแต่พระสงฆ์รูปแรกเกิดขึ้นในพุทธศาสนา หลักพุทธศาสนานับการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้เข้าไปสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างเห็นอกเห็นใจ และมองทุกสิ่งอย่างเป็นองค์รวมผลจากการกระทำของบุคคลหนึ่ง อาจจะส่งผลต่อคนอื่นได้ ไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง การพัฒนาตามหลักพุทธศาสนามีลักษณะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาในทุกมิติของชีวิต ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคมและสิ่งแวดล้อม (วันชัย สุขตาม, 2555)

ประเด็นเรื่อง Future of Work (สมาคมโปรแกรมเมอร์ไทย, 2564) หรืออนาคตของโลกการทำงาน ถือเป็นหนึ่งในหัวข้อยอดนิยมแห่งยุคสมัย เพราะนับวันเทคโนโลยีที่เคยเป็นเพียงเครื่องมือช่วยทุ่นแรงของมนุษย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กำลังจะกลายเป็นมาเป็น “คู่แข่ง” คนสำคัญในอนาคตอันใกล้ งานจำนวนไม่น้อยในโลกยุคปัจจุบันสามารถแทนที่ได้ด้วย

หุ่นยนต์ โดยเฉพาะงานที่ทำซ้ำ ๆ หรืองานที่อันตรายเสี่ยงต่อชีวิต แต่รู้หรือไม่ว่า งานสายทรัพยากรมนุษย์ฝ่ายบุคคล หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า HR (Human Resources) ซึ่งเป็นงานที่ต้องคัดกรองมนุษย์ด้วยกันมาทำงาน กำลังจะถูกแทนที่ด้วยหุ่นยนต์ ในช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมา หลายบริษัทในโลกตะวันตกมีการนำเอา AI เข้ามาทดลองใช้ในแวดวงการทำงานอย่างกว้างขวาง Gartner บริษัทด้านการวิจัยและให้คำปรึกษาชื่อดัง ระบุว่า ตลาดซอฟต์แวร์ด้านการจัดการทรัพยากรมนุษย์และการทำงานในองค์กรมีอัตราการเติบโตที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ และเนื่องจากงานของ HR โดยภาพกว้างแล้ว ประกอบด้วย 3 เรื่องหลัก คือ 1) คัดกรองคนเข้ามาทำงาน 2) พัฒนาศักยภาพขององค์กรให้มีทักษะที่ดีขึ้น 3) รักษาพนักงานที่เก่งและดีเอาไว้ให้ได้ ทั้ง 3 เรื่องใหญ่ของ HR ที่ว่ามานี้ สิ่งสำคัญคือ “ข้อมูล” เพราะการจะคัดกรองและประเมินบุคลากรในองค์กรได้ จำเป็นต้องใช้ข้อมูลอันมหาศาลเพื่อใช้ในการตัดสินใจ แต่เราก็คงทราบกันดีว่า มนุษย์ไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่มีอารมณ์ ความรู้สึก และแน่นอนว่าย่อมมี “อคติ”

การสร้างทุนมนุษย์ทางปัญญา

ทุนมนุษย์นั้นมันักวิชาการ ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นการประยุกต์ใช้ของทุนทางปัญญา ความรู้ ทักษะ และอัจฉริยะ บวกทุนความสัมพันธ์ คือ การเชื่อมโยงและความสัมพันธ์กับลูกค้า เพื่อผู้ร่วมค้าและสมาคมภายนอก ในทางที่จะเหมาะสมกับเป้าหมายองค์กร (Burud, S.& Timobo, 2004) ดังนั้น ทุนมนุษย์ คือ มิติใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนแนวคิดของการบริหารทรัพยากรบุคคล ให้ดึงความสามารถของคน (Human Competence) ออกมาสร้างมูลค่าเพิ่มของทุนปัญญา (Intellectual Capital Value) สิ่งเหล่านี้ กำลังเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล เพราะบุคลากรในองค์กรถือว่าเป็นผู้ร่วมลงทุน (Human Investor) หรือผู้เข้ามาร่วมลงทุนกับองค์กร ดังนั้น ความหมายของทุนมนุษย์ในมิติของผู้ร่วมลงทุน หรือผู้เข้ามาลงทุนกับองค์กร จึงมีนัยว่า บุคลากรเหล่านี้ ได้พิจารณาเห็นว่า องค์กรนี้ มีความน่าสนใจที่เขายากเข้ามาร่วมทุน หรือลงทุนทำกิจกรรมทางธุรกิจให้องค์กรเติบโต เพื่อที่จะได้รับผลตอบแทนจากการลงทุนอย่างคุ้มค่ากับการที่เข้ามาลงทุน นอกจากนี้ ยังให้ความหมายไว้อีกว่า ทุนมนุษย์ คือ ทรัพยากรอย่างหนึ่งและเป็นทรัพยากรที่ทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มในตัวเอง และมนุษย์มีความต้องการไม่สิ้นสุด เริ่มจากความต้องการขั้นพื้นฐานจนสุดท้ายความต้องการบรรลุผลสำเร็จในชีวิต (ดนัย เทียนพุฒ, 2553)

ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) คือ ทุนทางความรู้ การศึกษา การวิจัย การแสวงหาความจริง การเตรียมคนที่อาศัยอยู่ในโลก เพื่อสร้างชุมชนที่ดี ดังนั้น ทุนทางปัญญา จึงเป็นผลรวมของทุนมนุษย์และทุนโครงสร้าง รวมถึงประสบการณ์ที่นำมาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีขององค์กร ความสัมพันธ์กับลูกค้า และทักษะเชิงวิชาชีพ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ จะช่วยให้

องค์กรเกิดความได้เปรียบในการแข่งขัน ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ (Edvinsson, L. & Malone, M.S., 1997) คือ

1. ทุนมนุษย์ (Human Capital : HC) ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ และการนำความรู้ไปใช้ให้เกิดมูลค่าเพิ่มกับองค์กร การสร้างทุนมนุษย์ให้เกิดขึ้น โดยใช้กระบวนการบริหารทุนมนุษย์ จึงเป็นกลยุทธ์สำคัญ ในการบริหารจัดการสร้างและจัดหา เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ ความสามารถ ทักษะ และสมรรถนะที่จำเป็นสำหรับบุคลากรในการปฏิบัติงาน เพื่อให้บรรลุพันธกิจและเป้าหมายขององค์กร

2. ทุนโครงสร้าง (Structural Capital : SC) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับทุนมนุษย์ และความรู้ การที่ทุนโครงสร้างช่วยให้พนักงานสร้างผลงานได้มากขึ้น ไม่ได้หมายความว่า ต้องทำงานหนักขึ้น แต่หมายถึงการทำงานที่เหมาะสมด้วย ทุนโครงสร้างที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าขององค์กรได้อย่างแท้จริง

3. ทุนทางสังคม (Social Capital : SC) ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคม ที่เราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ ตัวอย่าง ของทุนทางสังคมที่มักถูกกล่าวถึงคือ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน เครือข่าย สถาบัน (ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมรูปแบบใดที่เป็นทุนทางสังคมนั้น เราอาจพิจารณาง่าย ๆ ว่าท้ายที่สุดแล้ว มันสามารถให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับเราได้หรือไม่นั่นเอง

แนวคิดทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) ได้เริ่มต้นมาจากแนวคิดทั่วไปในการบริหารจัดการกับสินทรัพย์ที่จับต้องไม่ได้ หรือสินทรัพย์ที่มองไม่เห็น เพื่อการสร้างมูลค่าได้เปรียบในการแข่งขันให้กับองค์กร (Kay, L. S. & Marian E. K., 1991) และเป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ในปัจจุบันว่า ทุนทางปัญญามีความสำคัญต่อการสร้างมูลค่า ให้กับองค์กรไม่น้อยไปกว่า ทุนทางการเงินและสินทรัพย์อื่น ๆ ในองค์กร ซึ่งทุนทางปัญญาขององค์กรนั้น หมายถึง การเป็นเจ้าของความรู้ซึ่งเป็นความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไปสู่มูลค่าให้กับองค์กรได้ หรือเป็นความรู้ที่ทำให้องค์กรสามารถแข่งขันได้ในตลาด ได้แก่ ความเชี่ยวชาญในองค์กรธุรกิจ การมีระบบบริหารจัดการและเทคโนโลยีที่ทันสมัย รวมถึงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับลูกค้า หรือผู้มีส่วนได้เสียที่สำคัญขององค์กร โดยในสังคมเศรษฐกิจฐานความรู้ นั้น เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของตลาด การแพร่กระจายของเทคโนโลยี การเพิ่มจำนวนของคู่แข่ง หรือการที่ผลิตภัณฑ์ล้าสมัยอย่างรวดเร็ว นั้น ส่งผลให้องค์กรต้องสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง และต้องกระจายความรู้ดังกล่าวไปทั่วทั้งองค์กร รวมทั้งนำองค์ความรู้นั้นมาใช้กับเทคโนโลยีและผลิตภัณฑ์ใหม่ขององค์กรได้อย่างรวดเร็ว เพื่อสร้างมูลค่าได้เปรียบทางการแข่งขันให้กับองค์กร

ทุนทางปัญญาเปรียบดัง หอก ดาบ หรืออาวุธสำคัญในการแข่งขันของยุคสารสนเทศ ตัวอย่างของทุนทางปัญญาที่เห็นได้ชัดก็คือ ความเฉลียวฉลาดของคนในองค์กร ความภักดีของลูกค้า คุณค่าของเครื่องหมายการค้า ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร ทรัพย์สินทางปัญญา การสะสมความรู้ที่ฝังอยู่ในวัฒนธรรมไปจนถึงระบบโครงสร้างองค์กร (Thomas A. Stewart, 1997) ทุนทาง

ปัญญานั้นเป็นทุนที่ “สามารถนำมาใช้ได้อย่างไม่มีวันจบสิ้น” หากรู้วิธีใช้ให้เป็นทุนทางปัญญา อาจกล่าวได้ว่า วิวัฒนาการของการจัดการทุนทางปัญญามีจุดกำเนิดมาจากแหล่งที่แตกต่างกัน 3 แหล่ง คือ

1. ประเทศญี่ปุ่นจากการทำงานของ Hiroyuki Itami ซึ่งศึกษาถึงผลกระทบของทรัพย์สิน ที่ไม่มีตัวตนในการจัดการบริษัทของญี่ปุ่น
2. งานของนักเศรษฐศาสตร์ แสวงหาแนวคิดต่าง ๆ และทฤษฎีในองค์กร ซึ่งรวบรวมโดย David Teece จาก UC Berkeley ในการรวมบทความการสัมมนาเกี่ยวกับเทคโนโลยีเชิงพาณิชย์
3. งานของ Karl-Erik Sveiby จากสวีเดน ซึ่งนำเสนอทุนบุคลากร เป็นมุมมองหนึ่งของทุนทางปัญญาอันเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาความสามารถ และความรู้ของบุคลากรในองค์กร

แนวความคิดทุนทางปัญญาเชิงพุทธ

แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการสร้างทุนทางปัญญา มีดังนี้

พระพุทธเจ้า ตรัสว่า “ปัญญาต้องมีศีลชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่มีศีล ศีลย่อมมีในที่มีปัญญา ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก เปรียบเหมือนบุคคลไข่มือนำมือ หรือใช้เท้าล้างเท้า ฉะนั้น ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีแก่ผู้มีศีล ศีลย่อมมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาเป็น สิ่งล้ำเลิศในโลก ฉะนั้น” (ที.สี. (ไทย) 9/318/122) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรที่ดี เป็นแนวคิดที่มีได้มีจุดกำเนิดจากดินแดนตะวันตก ในเชิงการบริหารจัดการเท่านั้น แต่เป็นภูมิปัญญาที่ฝังรากลึกในแนวคิดปรัชญาของภูมิอาเซียน มาอย่างยาวนาน เนื่องจากปรัชญาของความรับผิดชอบต่อสังคม (corporate social responsibility : CSR) นั้น มีรากฐานมาจากหลักทางศาสนาที่มุ่งเน้นให้บุคคลในสังคมดำเนินกิจกรรมด้วยความดีงาม รับผิดชอบต่อส่วนของการกระทำทุก ๆ การกระทำ เพื่อสร้างสังคมให้น่าอยู่ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตขององค์กรและความยั่งยืนขององค์กร และความสัมพันธ์ของความเก่งและความดีที่องค์กรสร้างขึ้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่าการเจริญเติบโตของธุรกิจหนึ่ง ๆ มาจากการพัฒนาองค์กรให้มีความ “เก่ง” อยู่ในตัวในขณะที่การพัฒนาองค์กรให้มีความ “ดี” อยู่ในตัวจะก่อให้เกิดความยั่งยืนขององค์กร ดังนั้น หลักการแห่งความรับผิดชอบต่อสังคม จึงมีแนวปฏิบัติหลายประการที่องค์กรต่าง ๆ จะต้องตระหนักโดยมีหลักการที่สำคัญ (พระสุธีรัตนบัณฑิต และคณะ, 2560) คือ

1. ความรับผิดชอบต่อผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม (Accountable)
2. ความโปร่งใสในการตัดสินใจและกิจกรรมที่ดำเนินการ (Transparent)

3. การมีคุณธรรม/จริยธรรมในการดำเนินการ (Ethical Behavior)
4. การคำนึงความสนใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Interests of Stakeholders)
5. การปฏิบัติตามกฎหมาย (Rule of law)
6. การให้ความสำคัญต่อสิทธิมนุษยชน (Human Rights)
7. การเคารพต่อข้อกำหนดและแนวปฏิบัติระหว่างประเทศ (International Norms)

ท่ามกลางกระแสแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) ที่มีส่วนสร้างสรรค์พลังทางสังคมเพิ่มมากขึ้น และท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความรับผิดชอบต่อสังคมในมิติของหลักธรรม วิถีแห่งอารยธรรม และความรับผิดชอบต่อสากลบนพื้นฐานของการตีความพระพุทธศาสนาสมัยใหม่และพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ดังนี้

1. หลักพุทธธรรมเพื่อสังคม มีหลักพุทธธรรมอยู่ 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ “หลักมัชฌิมาธรรม” คือ หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ เช่น ไตรลักษณ์ ชันธ 5 อายตนะ สันติ ปฏิจจสมุปบาท อิทัปปัจจยตา เป็นต้น เป็นหลักธรรมที่แสดงถึงความเชื่อมโยงธรรมชาติของสรรพสิ่ง ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันโดยตรงผู้ที่เข้าใจถึงหลักมัชฌิมาธรรม ย่อมจะเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต และความเป็นไปของสรรพสิ่ง ส่วน “หลักมัชฌิมาปฏิบัติ” คือ หลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลางแห่งการประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้บุคคลและสังคมเข้าถึงความดีงามทั้งกาย วาจา ใจ และสติปัญญา

2. วิถีแห่งพุทธะ ตามวิถีปฏิบัติของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “อารยธรรมวิถี” ที่บุคคลและสังคมพึงมีต่อกัน สร้างสรรค์ในสิ่งดีงาม และขจัดในสิ่งที่ไม่ดีสู่หนทางแห่งความเสื่อมของบุคคล และสังคมโดยมีเมตตา กรุณา และปัญญาในเบื้องหน้าของการดำเนินชีวิต

การพัฒนาสังคมตามแนวพระพุทธศาสนานั้น สามารถนำมาประมวลเพื่อให้เห็นเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาสังคม ดังนี้

หลักไตรสิกขา 3 เป็นหลักแห่งปัญญา พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับปัญญาเป็นอย่างยิ่ง หลักปัญญานั้น เป็นองค์ประกอบที่สำคัญใน “ไตรสิกขา” (ขุ.ธ.(ไทย) 25/30/51) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คือ ศีล สมาธิ และปัญญา กล่าวคือ ไตรสิกขา เป็นเครื่องนำพาไปสู่การพัฒนาบุคคล เพื่อการบรรลุเป้าหมายของดุลยภาพของชีวิต โดยองค์ประกอบของไตรสิกขา คือ ศีล เกี่ยวกับความประพฤติทั้งปวง สมาธิ เกี่ยวกับภาวะทางจิตใจทุกอย่าง และปัญญาเกี่ยวกับความรู้ความเห็นทุกประการ ฉะนั้น ไตรสิกขาของพระพุทธเจ้า จึงเป็นหลักที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ และรวบรัดเข้าใจง่ายมีเหตุผลปฏิบัติให้สำเร็จผลได้จริง (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (สุวณฺณมหาเถร) (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (สุวณฺณมหาเถร), 2551)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวเกี่ยวกับหลักไตรสิกขาไว้ว่า เป็นหลักการสำคัญของการพัฒนามนุษย์ ซึ่งการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์นั้น ทางพระพุทธศาสนาจัดวางเป็นหลัก

เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษา ที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนามีคุณภาพ ดังนี้

1. ศีล เป็นเรื่องของการฝึกในด้านพฤติกรรมมนุษย์ โดยเฉพาะพฤติกรรมที่ทำซ้ำ ๆ เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีลต้องประกอบด้วยวินัย เพราะวินัยเป็นจุดเริ่มต้นของขั้นตอนการพัฒนาคนมนุษย์ วินัยเป็นตัวกำหนดชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เตรียมความพร้อมต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความเป็นอยู่การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะกับการพัฒนา และให้อะไรก็ตามในการที่จะพัฒนาเมื่อฝึกได้ผลจนมนุษย์มีพฤติกรรมซ้ำ ๆ ที่ดีตามวินัยนั้นแล้วก็เกิดเป็นศีลตามมา

2. สมาธิ เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้ออาทร ความซื่อสัตย์ ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็ง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่ ความมีสติ ใจไม่ฟุ้งซ่าน สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความอิ่มใจ ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่น ความรู้สึกพอใจ เป็นการพัฒนาคุณภาพในด้านสมรรถภาพ และสุขภาพของจิตใจให้ดียิ่งขึ้น

3. ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ ความจริงเริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตรตรอง ตรวจสอบให้รอบคอบ การคิดสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่มันเป็นตลอดจนรู้แจ้งเห็นจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกในปัจจุบัน และชีวิตที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ หมดปัญหาไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์ หลักธรรมทั้ง 3 ประการที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม เป็นการฝึกมนุษย์ให้เจริญงอกงามในองค์ประกอบเหล่านี้ นำเขาสู่การเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543)

บทบาทและกระบวนการพัฒนา คือ การศึกษาและการเรียนรู้ จะต้องฝึกให้เกิดจิตสำนึกในการเป็นผู้นำด้วยการมองเห็นด้วยปัญญา เรามีอะไรที่จะให้แก่โลกให้แก่ผู้อื่น หรือชุมชนตลอดจนเด็กและเยาวชนได้บ้าง การสร้างความมั่นใจให้ตัวเองที่ว่าเรามีอะไรดีที่จะให้แก่ผู้อื่นได้ เราจะต้องเป็นคนประกอบด้วยหลัก 3 ประการ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2555) ได้แก่

1. มองกว้าง ๆ คือ ไม่ใช่มองแต่ตัวเราเอง เช่น ในทางสังคมก็อย่ามองแค่สังคมไทย ต้องให้เด็กฝึกที่จะมองกว้างไปให้เห็นทั้งด้านดีและด้านร้าย กับทั้งทางแก้ไขทั้งที่เจริญ ทั้งที่ล้าหลังทั่วทั้งโลก และไม่ใช่เฉพาะแต่เด็กเท่านั้นด้วย ต้องรวมถึงผู้คนในสังคมด้วย

2. คิดไกล คือ ในการที่จะเข้าใจ และทำอะไรต่าง ๆ ให้สำเร็จนั้น จะต้องคิดไกลลึก และเข้าไปในกระบวนการของเหตุปัจจัยในกระแสแห่งกาลเวลา ตั้งแต่ปัจจุบันย้อนไปอดีตจนถึงอนาคตหยั่งโยงในระบบของเหตุปัจจัยนั้น

3. ใฝ่สูง คือ ใฝ่ด้วยแรงตามปรารถนาแห่งฉันทะ มิใช่ด้วยแรงความอยากแบบต้นหาที่อยากได้ ทรัพย์สิน เงินทอง วัตถุบริโภคม่าบ่าเรอตัว หรือแบบมานะที่ใฝ่ยศศักดิ์ อำนาจความยิ่งใหญ่ที่จะใช้หาลาก หรือข่มครอบงำใคร (พระมหาสุทิตย์ อาภาโกโร, 2559)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงแนวคิดของศีลว่า เป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง สมภาติ เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิตทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็ง มั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความมีสติ สมภาติ และในด้านความสุข ความอิ่มใจ ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พุดสัน ๑ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต และยังกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับหลักของปัญญาว่า เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรองตรวจสอบ คิดการอย่างสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่งเน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้ความเห็นตามที่มันเป็น ตลอดจนรู้แจ้งความเป็นจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิตที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ความทุกข์ คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543) และนักวิชาการบางท่านให้ความหมายของไตรสิกขาว่า หมายถึง ข้อปฏิบัติ 3 ชั้น คือ

1. ขั้นศีล ได้แก่ การละเว้น ประพฤติดี ปฏิบัติความปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้ เรียกว่า ศีลสิกขา แปลว่า สิ่งที่เราควรศึกษาอบรม เป็นขั้นศีล
2. ขั้นสมภาติ ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมจะปฏิบัติงาน คือ พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ตั้งมั่นโดยระลึกตัวรู้ตัวพร้อม ดังนี้เรียกว่า จิตตสิกขา
3. ขั้นปัญญา ได้แก่ การฝึกอบรมในการพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เกิดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หมายถึง การฝึกฝนอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง ถึงกับการเกิดความสดสังเวช เปื้อนหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาได้จริงๆ การฝึกฝนเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาสิกขา (บุญมี แท่นแก้ว, 2539)

ไตรสิกขาหรือสิกขา 3 ยังหมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน (พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2528) มีส่วนประกอบ 3 ส่วนสำคัญ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ดังนี้

- 1) อธิศีลสิกขา (สิกขา คือ ศีลอันยิ่งใหญ่) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ดังคำอธิบายว่า อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร กล่าวคือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่คือ สีลขันธ์เล็ก สีลขันธ์ใหญ่ ศีลเป็นที่

พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา (ขุ.ม. (ไทย) 29/10/48) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2) อธิจิตสิกขา (สิกขา คือ จิตอันยัง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูงการสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังคำอธิบายว่า อธิจิตสิกขา เป็นอย่างไร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติ และสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่เพราะปิติจากคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุข และทุกข์ได้แล้ว เพราะมีโสมนัส ละโสมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ เพราะอุเบกขาอยู่นี้ ชื่อว่า อธิจิตสิกขา

3) อธิปัญญาสิกขา (สิกขา คือ ปัญญาอันยัง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 เป็นลำดับไป จนทำให้แจ้งทั้งเจตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไป ดังคำอธิบายว่า อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วย ปัญญา อันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (ขุ.ม. (ไทย) 29/10/49) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พุทธทวณะว่าด้วยทุนมนุษย์ทางปัญญา

1. แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี แสงสว่างทุกชนิด ย่อมจะส่องสว่างไปได้แต่เพียงที่จะสามารถส่องได้เท่านั้น เช่น แสงพระอาทิตย์ย่อมจะส่องสว่างได้แต่กลางวันและสถานที่พอจะส่องได้เท่านั้น แต่แสงสว่างแห่งปัญญาสามารถส่องสว่างให้ทะลุปรุโปร่งได้ทั้งหมด ไม่มีอะไรสามารถปิดกั้นได้ ถ้าเจริญให้ถึงที่สุดแล้วก็จะสามารถกำจัดความมืดที่แสงสว่างแห่งปัญญาธรรมดาไม่สามารถกำจัด คือ อวิชชา ให้แจ่มแจ้งเห็นทางแห่งอริยมรรค จนถึงพ้นทุกข์ได้ในที่สุด

2. ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก คำว่า ปัญญา นั้นแปลว่า ความรอบรู้ คือ รู้ทางแห่งความเสื่อม รู้ทางแห่งความเจริญ และรู้ทั้งทางแห่งความเสื่อมทั้งทางแห่งความเจริญ แบ่งออกเป็น 2 คือ โลภียปัญญา และโลกุตตรปัญญา ปัญญาดังกล่าวข้างต้น จะเกิดขึ้นได้โดยทางทั้ง 3 คือ สุตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง จินตามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการนึกคิด และภาวนามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการอบรม ฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญาจึงสามารถคิดแก้ไข ปัญหาต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

3. ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย รัตนะ หมายถึง แก้วอันประเสริฐมีค่ามาก เช่น เพชร พลอย เป็นต้น ซึ่งให้สำเร็จประโยชน์และความสุขแก่ผู้ใช้สอย ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน เพราะบุคคลเมื่อประกอบด้วยปัญญาแล้ว ย่อมอำนวยความสะดวกต่อผู้ประกอบ ทำให้สามารถดำเนินชีวิตให้เจริญรุ่งเรืองได้ และเมื่อเจริญให้มากขึ้นก็สามารถให้ถึงพระนิพพานอันเป็นความสุขที่แท้จริงได้

4. ปัญญาเท่านั้นประเสริฐกว่าทรัพย์ ปัญญาสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และความสุขอย่างกว้างขวางและไม่วันหมด ถ้าหากเราใช้ให้ถูกทาง ก็มีแต่จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นไป จนสามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป ดังนั้น จึงนับได้ว่าปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์ ธรรมดาทรัพย์สิ้นเงินทอง และของมีค่าต่างๆ ถ้าไม่รู้จักใช้ คือ ใช้โดยไม่ประกอบด้วยปัญญาแล้ว มักจะไปในทางที่ผิด และยิ่งอาจหมดไปได้ สรุปว่า ทรัพย์ทุกสิ่งทุกอย่างจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัญญา

5. ตั้งใจฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา บุคคลเมื่อฟังแล้วเก็บเอาไปคิด เมื่อคิดแล้วไม่เข้าใจ ก็ถามให้ได้ความ เมื่อได้ความแล้วก็จดจำไว้ เชื่อว่า เป็นผู้ฟังที่ดี ปัญญาย่อมเกิดแก่ผู้ฟังที่ดีเสมอ การฟังที่ดีมีอานิสงส์ 5 อย่าง คือ 1) ย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง 2) ย่อมเข้าใจชัดยิ่งขึ้นถึงสิ่งที่ฟังมาแล้ว 3) บรรเทาความสงสัยเสียได้ 4) ทำความเห็นให้ถูกต้อง 5) จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส อานิสงส์เหล่านี้ จะสืบต่อกันไป แม้ในการภายหลังก็อำนวยผลให้สติปัญญาเพิ่มขึ้นโดยลำดับ

6. ปัญญาช่วยบ่มเพาะบรูณนั้น ปัญญา คือ ความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้ง บรูณใดมีปัญญา ปัญญาจะช่วยบ่มเพาะบรูณนั้นรู้จักแก้ไขวินิจฉัยเรื่องต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง ว่าสิ่งไหนดีแล้ว และให้บรูณนั้น สามารถเอาตัวรอดจากฝ่ายชั่ว ให้ดำรงอยู่ในฝ่ายดีได้ ปัญญานั้นจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการประกอบ คือ ประกอบอุปายเป็นเครื่องให้ปัญญาเกิดขึ้นบ่อยๆ เมื่อปัญญาเกิดขึ้นก็จะช่วยบำบัดทุกข์อันวยสุขให้เกิดได้

7. คนจะบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา บุคคล แปลว่า คนมีกิเลสหนามีปัญญาทึบ โดยปกติธรรมจิตใจของคนชอบไหลไปสู่ที่ต่ำเสมอ ทำให้ตกไปในอำนาจแห่งกิเลสตัณหาได้ง่าย ทำให้จิตใจเศร้าหมอง ฉะนั้น การที่จะทำให้จิตใจบริสุทธิ์ผ่องใสได้นั้น ต้องอาศัยปัญญาเท่านั้น โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาถึงเหตุถึงผลให้รู้แจ้งเห็นจริงทั้งในทางเจริญและทางเสื่อม จึงจะทำให้จิตใจบริสุทธิ์ สะอาด สว่าง และสงบได้

8. บรูณาชาไนย หาได้ยาก บรูณาชาไนย คือ บรูณที่สร้างสมบารมีธรรมมานาน เป็นบรูณพิเศษ สามารถเข้าใจอะไรได้ฉับพลัน มีอะไรที่เหนือกว่าผู้อื่น ดังนั้น จึงหาได้ยากที่สุด บรูณาชาไนยย่อมเกิดในตระกูลสูง คือ พระมหากษัตริย์ เมื่อครองราชย์ก็ปกครองประชาราษฎร์โดยยุติธรรม อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข และยังนำความเจริญรุ่งเรืองมาให้แก่ประเทศชาติ

9. ผู้เจริญ ก็รู้ได้ง่าย (ผู้รู้ดี ได้แก่ ผู้รู้วิชาในทางใดทางหนึ่ง คือ ถ้าเป็นผู้รู้ดีในทางโลกและชำนาญแล้ว ก็สามารถที่จะนำความรู้มาประกอบการทำงานให้เจริญรุ่งเรืองได้ ถ้าเป็นผู้รู้ดี

ในทางธรรม ซึ่งมุ่งแต่จะละบาปบาปเพื่ญกุล คือ รู้จักการทำความดีรู้จักหลีกเลี่ยงความชั่ว เพื่อมุ่งปฏิบัติธรรม ก็จะสามารถบรรลุคุณธรรมชั้นสูงๆ ขึ้นไปเรื่อยๆ ได้ตามลำดับ

พุทธวจนะที่ข้างต้นนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้เป็นอมตวาจาผ่านถ้อยคำอันเป็นสำนวนโคลงฉันท์แสดงให้เห็นว่า “ปัญญา” นั้นนับว่าเป็น “ทุน” ที่มีมูลค่าอย่างมหาศาล เพราะกว่าจะสำเร็จมาเป็นปัญญาได้นั้น ต้องผ่านการสังเคราะห์จากกระบวนการเรียนรู้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พุทธิปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธองค์ได้ทรงวางหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อใช้สำหรับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ให้ดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท ไม่เมาในชีวิต เป็นยารักษาให้พ้นจากความทุกข์ ซึ่งแนวทางในการพัฒนามี 3 แนวทางสำคัญ (ทวิวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, 2545) คือ แนวทางของการใช้ “ศีล” นำการพัฒนาเป็นการใช้ศีลเป็นจุดเริ่มต้น เป็นแนวทางปฏิบัติให้แก่ผู้ถูกพัฒนา แนวทางที่สอง คือ การใช้ “สมาธิ” เป็นจุดเน้นในการพัฒนา และแนวทางที่ 3 คือ การใช้ “ปัญญา” เป็นแนวทางจุดเน้นในการพัฒนา แนวทางทั้งสาม จะต้องสอดคล้องกับเป้าหมาย ลักษณะและความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย ดังนั้น ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นการฝึกอบรม ที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี เมื่อกล่าวในเชิงบริหาร เราต้องยอมรับว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ แก่การศึกษาอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนา จึงถือว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา บุคลากรที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ก็จะได้รับ การจัดสรรภาระหน้าที่ให้ปฏิบัติงานภายในองค์กรตามความรู้ความสามารถ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), 2549) กระบวนการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา คือ ข้อศึกษาและปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา โดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องช่วยนำทาง ให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องดีงาม ป้องกันโทษและความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้นในการพัฒนา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักธรรมไตรสิกขา ก็เพื่อให้มีความพร้อมต่อการปฏิบัติหน้าที่ โดยให้มีการพัฒนาที่เริ่มจากร่างกาย วาจา อันเป็นส่วนภายนอกที่เห็นได้ง่ายให้มีสภาวะปกติ และให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม พร้อมรับการพัฒนาด้านจิตใจให้มีความตั้งมั่น แน่วแน่ เข้มแข็ง กล้าเผชิญกับปัญหาและอุปสรรค และช่วยส่งเสริมให้เกิดปัญญา สามารถทำงานได้อย่างอิสระ คล่องแคล่ว มีทักษะสามารถแก้ไขปัญหามากมาย ได้ดียิ่งขึ้น

การพัฒนา AI ในยุคไทยแลนด์ 5.0

Artificial Intelligence (AI) หรือปัญญาประดิษฐ์ (คณะกรรมการการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมวลชน สถาบันบัญญัติแห่งชาติ, 2560) เป็นเทคโนโลยีในรูปแบบหนึ่งที่ทำให้ คอมพิวเตอร์มีลักษณะเหมือนมนุษย์หรือจักรกลอัจฉริยะ ทั้งในเรื่องของความคิด การวิเคราะห์ หรือการเลียนแบบพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ โดยใช้โปรแกรมหรือ

ซอฟต์แวร์ที่มนุษย์เขียนหรือจัดทำชุดคำสั่งขึ้น แล้วนำมาประมวลผลหรือนำมาฝังไว้กับอุปกรณ์ ส่วนใดส่วนหนึ่ง เพื่อทำให้เกิดระบบจักรกลอัจฉริยะหรืออุปกรณ์นั้นสามารถสื่อสารกับมนุษย์ ได้โดยใช้ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ หรือภาษาใดก็ตาม และยังสามารถแปลความหมายของคำที่มนุษย์พูด เพื่อให้ตรงกับภาษาตามที่ต้องการ สามารถทำให้อุปกรณ์ที่มีการฝังเทคโนโลยี AI ไว้สามารถขยับหรือเคลื่อนไหวได้อีกด้วย AI มีกระบวนการคิดที่คล้ายมนุษย์และยังสามารถช่วย ในการวิเคราะห์ตัดสินใจข้อมูลต่าง ๆ ได้เอง โดยมีการนำ AI มาใช้ในด้านต่าง ๆ อาทิ

1. ด้านการแพทย์และเทคโนโลยีชีวภาพ เพื่อการวินิจฉัยโรค การเก็บข้อมูลและการให้ความรู้แก่ผู้ป่วย การใช้หุ่นยนต์เพื่อการผ่าตัด การเพิ่มศักยภาพ การรักษาพยาบาลโดยใช้ข้อมูล ส่วนบุคคล เพื่อวางแผนการรักษาให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล

2. ด้านคมนาคมขนส่ง โดยการใช้รถยนต์ไฟฟ้าหรือรถยนต์ไร้คนขับ เพื่อลดปริมาณ ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายและค่าซ่อมบำรุง อีกทั้งสามารถคำนวณ ระยะเวลาในการเดินทางได้ด้วย

3. ด้านการประมวลผลภาษา AI สามารถวิเคราะห์ข้อมูลที่ซับซ้อนได้ใกล้เคียงกับ มนุษย์โดยใช้กระบวนการประมวลผลทางภาษา จากคำสั่งต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม่นยำ รวมถึงแสดงผลการวิเคราะห์ออกมาเป็นภาษามนุษย์ได้อย่างเป็นธรรมชาติ

4. ด้านการค้า ในเชิงธุรกิจพาณิชย์ AI สามารถช่วยผู้ขายในการจัดการร้านค้าออนไลน์ ได้ง่ายขึ้น และช่วยในการประกอบธุรกิจอีคอมเมิร์ซ เพื่อให้สามารถขยายธุรกิจให้เติบโตได้ อย่างรวดเร็ว

5. ด้านระบบรักษาความปลอดภัย การใช้ AI และ Machine Learning เป็นเครื่องมือ ในการจัดการข้อมูลมหาศาลอีกทั้งยังสามารถเรียนรู้กระบวนการได้อย่างรวดเร็ว ด้วยคุณสมบัติ ของเทคโนโลยี ในการสอดส่องและแก้ปัญหาของระบบได้ตลอดเวลา เรียนรู้จากช่องว่างที่ เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและพร้อมกันทั้งระบบ สามารถเรียนรู้เพิ่มเติมจากสิ่งที่เกิดขึ้นและช่วยส่ง ต่อถึงกันทั้งระบบทำให้ไม่เสียเวลา

ในปัจจุบันความสำคัญของเทคโนโลยี AI ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเกิดขึ้นจาก ความสำเร็จในการวิจัยและพัฒนาในทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งเป็นไปอย่างก้าวกระโดด องค์กร ต่าง ๆ มีความกระตือรือร้นที่จะนำเทคโนโลยี AI มาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น การ วิเคราะห์ข้อมูลของผู้บริโภค การคำนวณหาความสัมพันธ์ เพื่อหาโอกาสทำกำไรให้กับองค์กร ธุรกิจการค้าสิ่งผิดปกติกในร่างกายผู้ป่วยเพื่อวิเคราะห์โรค และนำไปสู่การรักษาที่เหมาะสม กับแต่ละบุคคล การประเมินชิ้นส่วนต่าง ๆ ในงานด้านอุตสาหกรรมการผลิต ดังนั้น เพื่อเป็น การเตรียมความพร้อมของประเทศไทยในการใช้เทคโนโลยี AI เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาครัฐและภาคเอกชน ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาจากภาครัฐ ดังนี้

1. หน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการศึกษา ต้องปรับปรุงระบบการศึกษา เพื่อเพิ่มขีดความสามารถทางความรู้ ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ตั้งแต่ระดับเยาวชนให้รู้จักคิดวางแผน ทำงานเชิงปฏิบัติมากขึ้นและเน้นประยุกต์ใช้งานเป็น

2. ภาศสถาบันการศึกษา ควรส่งเสริมการเชื่อมโยงการถ่ายทอดองค์ความรู้จากทุนพี สู่น้องภายในสถานศึกษาตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา

3. ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการวิจัยและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และต้องเน้นให้มีการบูรณาการตั้งแต่ผู้ใช้งาน นักวิจัย และผู้ผลิต รวมทั้งการจัดทำบัญชีผลิตภัณฑ์เครื่องมือและอุปกรณ์ ภายในประเทศเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมผู้ประกอบการไทย ในการนำผลงานวิจัยและพัฒนานวัตกรรมของคนไทย มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศ และส่งเสริมผลงานวิจัยและ พัฒนานวัตกรรมให้สามารถผลิตสู่เชิงพาณิชย์อย่างมีมาตรฐานในระดับที่เชื่อถือได้ตลอดจนทดแทนการนำเข้าจากต่างประเทศ โดยกลุ่มเป้าหมายคือผู้ใช้งานเป็นหลัก เพื่อเป็นแนวทางไปสู่การกำหนดทิศทางของเทคโนโลยี

4. ควรส่งเสริมให้หน่วยงานของรัฐใช้ผลิตภัณฑ์และนวัตกรรมของไทย และต้องมีการติดตามผลการใช้งานและการซ่อมบำรุงผลิตภัณฑ์ที่ผลิตภายในประเทศอย่างต่อเนื่อง เพื่อลดการนำเข้าจากต่างประเทศ

5. ควรลดภาษีการนำเข้าอุปกรณ์และชิ้นส่วนสำหรับการผลิตหุ่นยนต์และกำหนดนโยบายในการส่งเสริมให้ผู้ประกอบการที่ใช้ชิ้นส่วนที่ผลิตภายในประเทศ สามารถนำมอลดหย่อนภาษีได้ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการวิจัยและพัฒนานำไปสู่การผลิตในอุตสาหกรรมภายในประเทศเพิ่มขึ้น (คณะกรรมการการวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมวลชน สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2560)

จะเห็นได้ว่า ถ้าพึ่งพียงแค่เทคโนโลยีไม่พอ เพราะการจะขับเคลื่อนองค์กรให้พร้อมรับมือกับการทำงานในโลกอนาคต จะเพิ่มพียงแค่หุ่นยนต์ AI เข้ามาในกระบวนการการทำงาน คงไม่ได้ช่วยให้องค์กรพร้อมรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในอนาคต ดังนั้น หุ่นยนต์ AI ในยุคปัจจุบันสามารถเข้ามาแทนที่งานของมนุษย์ได้มากกว่าที่คิด แม้แต่ระดับผู้จัดการ ส่วนวิธีที่ต้องการความอยู่รอด คือ การปรับตัวอย่างมีเป้าหมาย

สรุปได้ว่า ไทยแลนด์ในยุค 5.0 มีการนำ AI มาใช้ในด้านการแพทย์ และเทคโนโลยีชีวภาพ ในการวินิจฉัยโรค การเก็บข้อมูลและการให้ความรู้แก่ผู้ป่วย การใช้หุ่นยนต์เพื่อการผ่าตัด ด้านคมนาคมขนส่งโดยการใช้รถยนต์ไฟฟ้าหรือรถยนต์ไร้คนขับลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ สามารถคำนวณระยะเวลาในการเดินทางได้ด้วย ด้านการประมวลผลภาษา AI สามารถวิเคราะห์ข้อมูลที่ซับซ้อนได้ใกล้เคียงกับมนุษย์โดยใช้กระบวนการประมวลผลทางภาษา จากคำสั่ง ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม่นยำ รวมถึงแสดงผลการวิเคราะห์ออกมาเป็นภาษามนุษย์ได้อย่างเป็นธรรมชาติ ด้านการค้า ในเชิงธุรกิจพาณิชย์ AI สามารถช่วยผู้ขายในการจัดการร้านค้าออนไลน์ได้ง่ายขึ้น และช่วยในการประกอบธุรกิจอีคอมเมิร์ซ เพื่อให้สามารถ

ขยายธุรกิจให้เติบโตได้อย่างรวดเร็ว ด้านระบบรักษาความปลอดภัย เป็นเครื่องมือในการจัดการข้อมูล สามารถเรียนรู้กระบวนการได้อย่างรวดเร็ว ทูมมนุษย์ คือ มิติใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนแนวคิดของการบริหารทรัพยากรบุคคล ให้ดึงความสามารถของคน ออกมาสร้างมูลค่าเพิ่มของทุนปัญญา สิ่งเหล่านี้กำลังเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการพัฒนาทรัพยากรบุคคล เพราะบุคลากรในองค์กรถือว่าเป็นผู้ร่วมลงทุนหรือผู้เข้ามาร่วมลงทุนกับองค์กร เมื่อนวัตกรรมและเทคโนโลยีต่าง ๆ มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคน และเป็นตัวแปรสำคัญในการขับเคลื่อนธุรกิจมากขึ้น ทุกองค์กรรวมถึงพนักงานในองค์กรจึงต้องเตรียมตัว พัฒนาศักยภาพ และทำความเข้าใจนวัตกรรมใหม่ ๆ เพื่อให้ก้าวทันเทคโนโลยีแห่งอนาคต และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันได้

สรุป

ทุนทางปัญญา คือ สินทรัพย์ที่จับต้องได้ เป็นสินทรัพย์ที่เกี่ยวข้องกับความรู้ ความสามารถ ทำให้องค์กร มีความสามารถในการตอบสนองความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม และทำให้ผลการดำเนินงานขององค์กรบรรลุเป้าหมาย การพัฒนาทุนมนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา คือ การมีชีวิตที่ประเสริฐ การทำให้มีปัญญารู้ความจริงตามความเป็นจริง หลักพุทธศาสนานับการพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาตามหลักพุทธศาสนามีลักษณะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาในทุกมิติของชีวิต ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทุนทางปัญญา คือ ทุนทางความรู้ การศึกษา การวิจัย การแสวงหาความจริง การเตรียมคนที่ดีอาศัยอยู่ในโลก เพื่อสร้างชุมชนที่ดี ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ คือ 1) ทุนมนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรู้ และการนำความรู้ไปใช้ให้เกิดมูลค่าเพิ่มกับองค์กร 2) ทุนโครงสร้าง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับทุนมนุษย์ และความรู้ 3) ทุนทางสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่เราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ ทุนทางสังคมที่มักถูกกล่าวถึงคือ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน เครือข่าย สถาบันหลักไตรสิกขา 3 เป็นหลักแห่งปัญญา พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับปัญญาเป็นอย่างยิ่ง หลักปัญญานั้น เป็นองค์ประกอบที่สำคัญใน “ไตรสิกขา” คือ ศีล สมาธิ และปัญญา กล่าวคือ ไตรสิกขา เป็นเครื่องนำพาไปสู่การพัฒนาบุคคล เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อมนุษย์มากยิ่งขึ้นในยุคไทยแลนด์ 5.0และช่วยในการใช้ชีวิตในด้านต่างๆ ได้อย่างเป็นอย่างดี และตอบสนองการใช้ชีวิตได้อย่างรอบด้านมากขึ้น เป็นยุคที่รวมเอาโลกไซเบอร์และโลกแห่งความจริงเข้าด้วยกัน โดยมีเทคโนโลยีและ AI เป็นพื้นฐานในการขับเคลื่อน

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการการวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมวลชน สถาบันบัญญัติแห่งชาติ. (2560). รายงานการพิจารณาศึกษา เรื่อง นโยบายการส่งเสริมและสนับสนุน

- เทคโนโลยียานไร้คนขับ หุ่นยนต์และระบบอัตโนมัติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.
- दनัย เทียนพุด. (2553). ทูมนมนุษย์จัดการให้ดีที่สุดเลิศ. กรุงเทพมหานคร: โครงการฮิวแมนแคปปิตอล.
- ทวิวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์. (2545). พุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร: วิถีทัศน์.
- นิสดารค์ เวชยานนท์. (2551). มิติใหม่ในการบริหารทุนมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท กราฟิโก ซิสเต็มส์ จำกัด.
- บุญมี แท่นแก้ว. (2539). จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2549). พุทธวิธการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2555). พุทธธรรมฉบับปรับขยายภาคที่ 2. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. (2559). เอกสารคำสอนพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2528). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสุธีรัตนบัณฑิต และคณะ. (2560). แนวคิดและกระบวนการทางสังคม. กรุงเทพมหานคร: บริษัทไชนส์ ดีทีไลท์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วันชัย สุขตาม. (2555). การพัฒนาทุนมนุษย์วิถีพุทธในยุคโลกาภิวัตน์. ใน วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (สุวณฺณมหาเถร). (2551). หลักการศึกษาของพระพุทธเจ้า. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมาคมโปรแกรมเมอร์ไทย. (2564). AI Artificial Intelligence ปัญญาประดิษฐ์. เรียกใช้เมื่อ 5 เมษายน 2564 จาก <http://www.ai.krusudruadee.com/article.html>
- Burud, S. & Timobo. (2004). Inveraging the New Human Capital. CA: Consulting: Psychologists Press.

- Edvinsson, L. & Malone, M. S. (1997). Intellectual capital: Realizing your company's true value by finding its hidden brainpower. New York: Harper-Collins Publishers.
- Kay, L. S. & Marian E. K. (1991). Form of Writing: A Brief Guide and Hand book. Ontario: Prentice-Hall Canada.
- Thomas A. S. (1997). Intellectual Capital. New York: Doubleday.